

HISTÒRIA

Tres notes i una carta de Narcís Fages i de Romà a Estanislau Vayreda i Vila en temps prefil·loxèrics immediats

Joan Vallès Xirau^{a*}

^a *Laboratori de Botànica (UB), Unitat associada al CSIC,
Facultat de Farmàcia i Ciències de l'Alimentació - Institut de Recerca de la Biodiversitat (IRBio),
Universitat de Barcelona, i Institut d'Estudis Catalans*

RESUM

Donem a conèixer en aquest treball tres notes i una carta enviades el 1878 i el 1879 per l'advocat Narcís Fages i de Romà al botànic Estanislau Vayreda i Vila, relatives a la comissió antifil·loxèrica de l'Alt Empordà, creada i presidida per Fages, i, complementàriament, una carta de la mateixa època (1880) enviada al mateix receptor pel fill de Fages, Carles Fages i de Perramon. Aquesta breu correspondència aporta un petit testimoni de l'actuació d'aquesta comissió, que va ser rellevant en la gran crisi agrícola que la fil·loxera va provocar.

Paraules clau: Agricultura, comissió contra la fil·loxera, correspondència, Estanislau Vayreda, història de la ciència, Narcís Fages.

Three notes and a letter from Narcís Fages i de Romà to Estanislau Vayreda i Vila in immediate pre-phylloxera times

ABSTRACT

We give notice in this work of three notes sent in 1878 and 1879 by the lawyer Narcís Fages i de Romà to the botanist Estanislau Vayreda i Vila, concerning the commission against phylloxera in the Alt Empordà, created and presided by Fages, and, complementarily, one letter of the same period (1880) sent to the same recipient by Fages' son, Carles Fages i de Perramon. This brief correspondence contributes a small evidence of the activity of this commission, which was relevant in the big agrarian crisis caused by the phylloxera.

Keywords: Agriculture, commission against phylloxera, correspondence, Estanislau Vayreda, history of science, Narcís Fages.

* Correspondència: Joan Vallès Xirau
E-mail: joanvalles@ub.edu

Recepció: 12/04/2020 • Acceptació: 07/07/2020

DOI: 10.2436/20.8010.01.287

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos (AIEE), Figueres, vol. 51 (2020), pàg. 379-392

INTRODUCCIÓ

La fil·loxera, manifestada per primer cop a Europa, a Bordeus, el 1863, entrà a la Catalunya del Sud –provinent de la del Nord, on havia acabat arribant, ni que fos 15 anys més tard que a Montpeller, situat ben a prop (Calatayud, 2006)– per l'Alt l'Empordà, concretament per Rabós, on el setembre (o l'octubre, la data exacta varia segons les fonts) de 1879 fou detectat, al coll de Fornells, un cep de garnatxa infectat per aquesta plaga (Iglésies, 1968, 1988; Puig, 1990, 2008, 2014). Abans d'això, una mena de cordó sanitari, anomenat zona d'incomunicació (o trinxera sanitària o faixa de salvament; Iglésies, 1968, 1988), de 30 km fou proposat per a intentar evitar la propagació de la malaltia des del Rosselló. Aquesta mesura, que consistia a eliminar totes les vinyes de l'espai considerat, finalment no es va pas aplicar, per decisió del govern espanyol. Fou un cop instal·lada la plaga al sud de l'Albera quan es va establir l'obligació d'arrencar tots els ceps infectats, la qual cosa arribà a provocar aldarulls de viticultors –un de força conegut, a Llers–, en ocasions amb el suport d'autoritats locals i eclesiàstiques (Iglésies, 1968, 1988; Sagner, 1989; Puig, 1990). La fil·loxera produí una devastació de la vinya a Catalunya –com, en general, a Europa– que, associada a l'oïdi i el míldiu i superant-los de llarg en agressivitat, en significà una sacsejada i un retrocés importantíssims, dels quals va trigar molt de temps a recuperar-se (vegeu-ne detalls a Calatayud, 2006, Puig, 2008 i Puiggròs et al., 2018).

És ben conegut –i lògic per geografia– que a les comarques gironines hi va haver una implicació important en la lluita contra l'atac fil·loxèric i que una comissió va actuar a l'Alt Empordà per a ocupar-se de fer-hi front (vegeu-ne detalls a Iglésies, 1968, 1988 i Puig 1990, 2008, 2014). La comissió altempordanesa fou organitzada i presidida per Narcís Fages i de Romà, propietari rural, advocat i comissari regi d'agricultura (Poch i Vallès, 1985). En van formar part 23 persones (hom en pot veure la llista completa a Puig, 2014), entre les quals càrrecs polítics, altres terratinents comarcals i també algunes persones de l'àmbit científic: Gregori Artizà i Lapedra, mestre i viticultor (Poch, 1985); Joan Maria Bofill i Poch, professor de física i química (Vallès, 1985a); Francesc Jordi i Romañach, professor d'agricultura i en aquells moments batlle de Figueres (Padrosa, 2009), i Estanislau Vayreda i Vila, botànic i, alhora, propietari agrícola a l'Alt Empordà i a la Garrotxa (Vallès, 1985c). La comissió es va mostrar contrària a la zona d'incomunicació, que va generar un intens debat entre partidaris i detractors a la comarca (Puig, 1990). Un cop descartada l'aplicació d'aquesta zona i un cop moltes vinyes empordaneses van haver estat destruïdes per la plaga i pels arrencaments forçats posteriors, hi va haver un cert consens en la substitució de peus autòctons de vinya per peus americans, resistent a la fil·loxera, tal com havia proposat el botànic cadaquesenc Frederic Trèmols i Borrell (Vallès, 1985b), el qual, després d'una missió oficial als Estats Units d'Amèrica –on fou comissionat pel comissari regi d'agricultura de la província de Barcelona, el botànic Antoni Cebrià Costa i Cuixart, del grup de deixebles del qual, conegut com a escola catalana moderna de botànica, formaven

part Trèmols i Vayreda (Vallès, 1995)–, n’havia publicat un detallat informe (Trèmols, 1881).

En aquest treball presentem una correspondència, molt limitada i només en un sentit, que concerneix dos dels membres de la comissió esmentada –Fages i Vayreda– i tracta justament de les reunions que se’n convocaven, amb la intenció de fer una petita aportació al coneixement d’aquest moment crític de la història de l’Alt Empordà, quan Figueres va ser, en mots de Puig (2014), “capital de la fil·loxera”.

ELS PERSONATGES CONCERNITS PER LA CORRESPONDÈNCIA

Narcís Fages i de Romà (Figueres, 1813-1884). Puig (2018) conclouïa un article reivindicatiu d’aquest advocat, propietari rural i personalitat influent en l’agricultura catalana, amb un excessiu “Dissortat Fages de Romà! Tant que vares treballar per la comarca i avui ningú t’estima. Només jo”, que no coincideix amb la realitat. De fet, la figura i l’obra de Fages han estat força reconegudes, i encara més si tenim en compte que va excel·lir en un àmbit científic –tot i que amb molta repercussió social– com l’agronomia, i sabent que la ciència no fa tan populars les persones que la practiquen o la gestionen com altres mesters. A més de fer d’advocat, d’acord amb els estudis de dret que havia cursat, tingué un paper important en l’àmbit agronòmic, entre altres aspectes com a membre destacat de l’Institut Agrícola Català de Sant Isidre i com a impulsor de la Granja Escola Agrícola de Fortianell, de la Diputació de Girona, i més endavant d’una Granja Experimental vinculada a l’Institut de segon ensenyament de Figueres. Ja tingué reconeixement en vida: el 1848 fou escollit membre corresponent de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, lògicament assignat a la secció d’agricultura, i el 1849 fou nomenat comissari regi d’agricultura de la província de Girona. Després, molts reculls clàssics, locals o d’àmbit més ampli, d’història de la cultura i de la ciència se n’ocupen (vegeu, com a exemples de temes i abasts diferents, Elias, 1889; Pla, 1960; Camps, 1969; López-Piñero *et al.*, 1983; Poch i Vallès, 1985; Padrosa, 2009), fins i tot l’enciclopèdica obra *La ciència en la història dels Països Catalans* (Cartañà *et al.*, 2009). Una de les seves obres més conegudes, la *Cartilla rural en aforismes catalans*, va ser reeditada 136 anys després de la seva publicació original (Fages, 1985). A més, en uns dels treballs clàssics sobre la fil·loxera a Catalunya, Iglésies (1968, 1988) considera Fages un dels homes rellevants en la lluita contra aquesta plaga i remarca que, de conviccions fermes, es va oposar a altres membres de comissions antifil·loxèriques; d’una banda, al marquès Plàcid de Montoliu, alcalde de Tarragona, i a Joan Miret, president de la Diputació de Tarragona i un dels principals artífexs de la proposta del cordó sanitari, que Fages considerava perjudicial per a l’economia dels viticultors empordanesos; de l’altra, al mateix Miret quan, un cop entrada la fil·loxera a l’Empordà, no es posaven, inicialment, d’acord sobre el mètode d’elecció per a combatre-la, tot i que van acabar coincidint-hi.

Estanislau Vayreda i Vila (Olot, 1848-1901). Encara que nasqué i morí a Olot, d'on era la seva família, va viure la major part de la seva vida al Noguer de Segueró, a Beuda, i a ca n'Olives, a Lledó -lloc, aquest darrer, on hi va tenir un jardí botànic-. És el germà més desconegut (si no hi comptem les tres germanes, Concepció, Francesca i Assumpció, pràcticament invisibles a l'ull públic, com esqueia a l'època) de tres que van destacar, cadascú en el seu àmbit: Joaquim (pintor), Marià (escriptor) i Estanislau (botànic). Estudià farmàcia, professió que només va exercir quan va ser, voluntàriament, farmacèutic militar a l'exèrcit carlí. La resta de la seva activitat, vivint de renda de les seves propietats rurals a la Garrotxa i l'Alt Empordà, la dedicà a la recerca en botànica, amb una incursió a l'ornitologia (Garganta M., 1981; Ferrer *et al.*, 2001). Membre de societats botàniques nacionals, estatals i d'altres llocs d'Europa, va publicar contribucions notables a la flora de Catalunya i, molt especialment, de les comarques gironines, i va reunir un remarcable herbari, que es conserva a l'Institut Botànic de Barcelona. Les seves fortes conviccions religioses el van fer participar en el debat sobre el darwinisme, del qual va ser totalment detractor (Vallès, 1982a). Hom pot trobar informació detallada sobre les seves vida i obra a Garganta M. (1926, 1982), Cañiguel i Vallès (1981), Vallès (1982b, 1985c) i Padrosa (2009). Amic de Jacint Verdaguer, a qui assessorava en qüestions de noms de plantes i animals (Vallès, 2003), un seu treball sobre la flora de la vall de Núria fou la primera publicació científica original en català a la Renaixença (Camarasa, 1989).

LES CARTES

La minsa correspondència que presentem comprèn bàsicament quatre missives enviades per Fages i rebudes per Vayreda, en concret, tres targetes postals i una carta. Totes fan referència a la comissió antifil·loxèrica organitzada i dirigida a l'Empordà per Fages. Hi afegim, com a complement, una carta rebuda en el mateix període que les altres per Vayreda del fill de Narcís Fages, Carles Fages i de Perramon (Figueres, 1843-1932, advocat; vegeu Padrosa, 2009), la qual comentarem complementàriament, encara que no al·ludeix a la crisi de la fil·loxera. No hem trobat res més de la família Fages entre la correspondència de Vayreda (arxiu de Joan Vallès Xirau). La carta de Fages i de Romà a Vayreda havia estat reproduïda, únicament a títol ornamental, sense transcripció, estudi ni comentaris, a l'edició facsímil de la *Cartilla rural* de Fages (1985), de la qual l'autor d'aquest article va ser corresponsable. A continuació transcrivim textualment els cinc documents i després hi fem algun comentari.

1. Targeta postal de Narcís Fages a Estanislau Vayreda (figura 1). A totes tres targetes, la part on hi havia el segell hi ha estat retallada i hi ha, afegit, un paper amb el tros de text que hi havia al revers reproduït.

Sr. D. Venceslao Vayreda

Por Besalú

Segaró

Figueras 17 Junio 1878

Comision contra filoxera

Suplico a V. asista a sesion pasado mañana a las diez de ella en casa de S. S. S. Q. B. S. M.

Narciso Fages de Romá

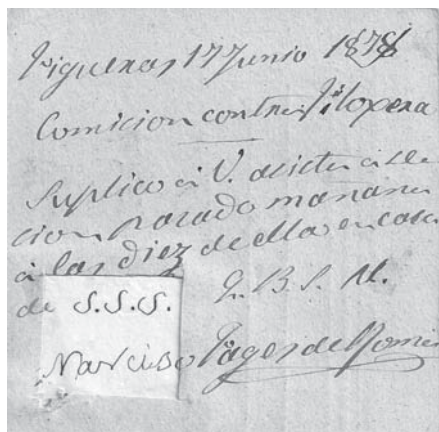

Figura 1. Targeta postal de Narcís Fages a Estanislau Vayreda, 17 de juny de 1878.

2. Carta de Narcís Fages a Estanislau Vayreda. Amb encapçalament “Comisaría provincial de Agricultura / Gerona / Particular”; no se n’ha conservat el sobre (figura 2).

Figueras 24 Junio 1878

S. D. Estanislao Vayreda

Muy S^{or} mio y de mi aprecio: tengo recibida su grata de V. del 21 y en su vista debo decirle, que su exquisita modestia le impide reconocer la importancia de los servicios que sus privilegiados conocimientos pueden prestarnos en la Comision de vigilancia y defensa contra la filoxera propuesta por mí y creada por la Junta prov^l. de agricultura.

En nombre pues del pais, que á todos nos es tan querido, reclamo y espero de V. la prestacion de dichos servicios muy compatible con su posicion y que no imponen compromiso ninguno.

Si en ello ando sobrado atrevido V. lo dispensará á este mismo sentimiento de amor al pais que me anima y convierte en osado.

Volverá á reunirse la Comision el jueves próximo á las nueve y media de la mañana en esta su casa, y espero tener el gusto de estrecharle en ella la mano y ofrecerle mi sincera amistad.

El peligro arrecia no solo por la invasión filoxérica que amenaza, sino también por la violencia del que propone aplicarle el Congreso filoxérico de Madrid, que es el arranque de nuestras viñas.

Venga V. pues á auxiliarme, y no se mantenga retraido en ocasion tan critica para nuestro Ampurdan.

Saludo á su S^{or} padre político, quedo á los pies de su S^{ora} esposa y tengo gusto en decirme de V. amigo y S. S.

Q. B. S. M.

Narciso Fages de Romá

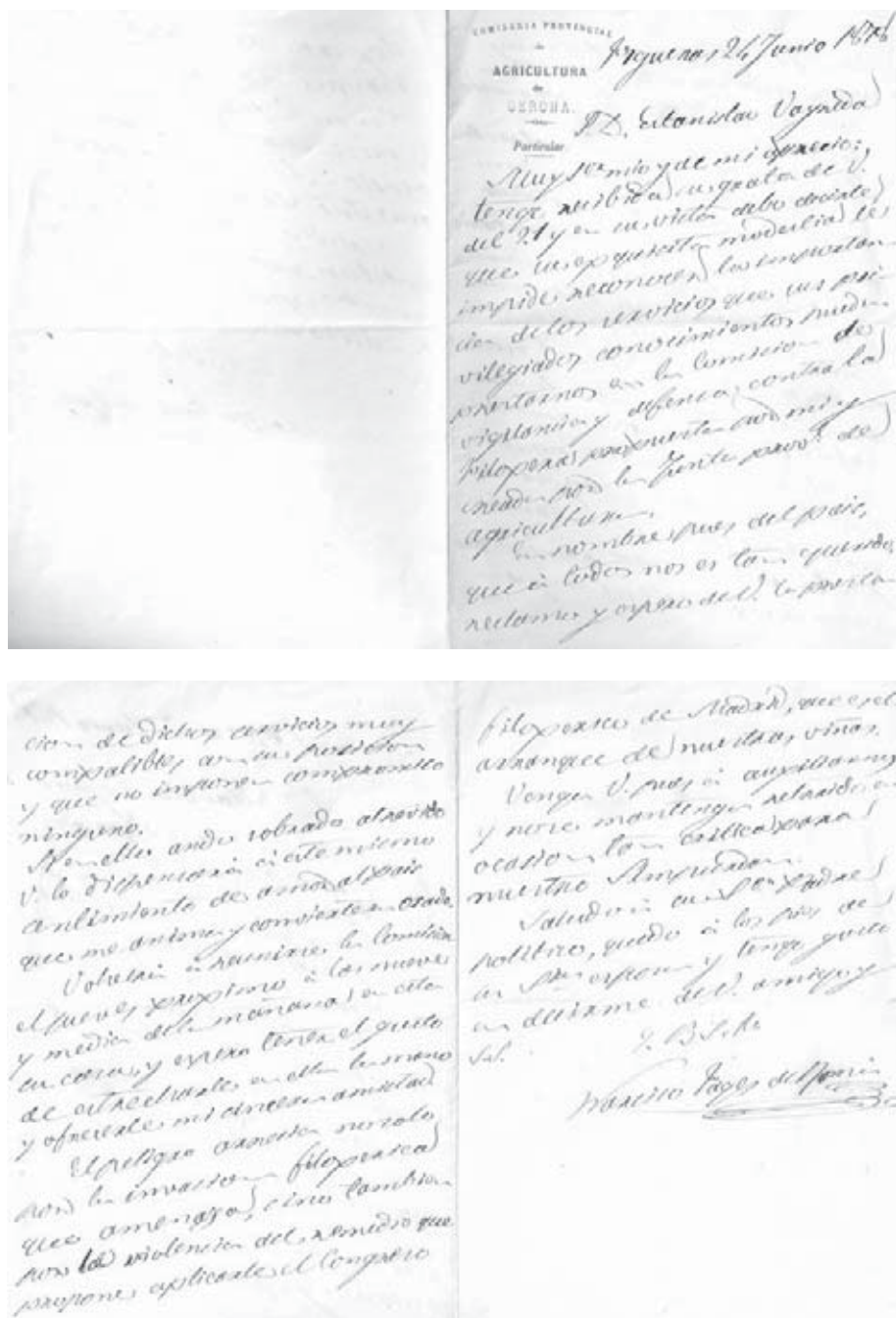

Figura 2. Carta de Narcís Fages a Estanislau Vayreda, 24 de juny de 1878.

3. Targeta postal de Narcís Fages a Estanislau Vayreda (figura 3).

Sr. D. Estanislao Vayreda

Por Besalú

Sagaró

Suplico a V. su asistencia á la sesion del jueves próximo
á las 2 de la tarde.

Fig^s. 16 Set^{bre} 1878

B. S. M.

Narciso Fages de Romá

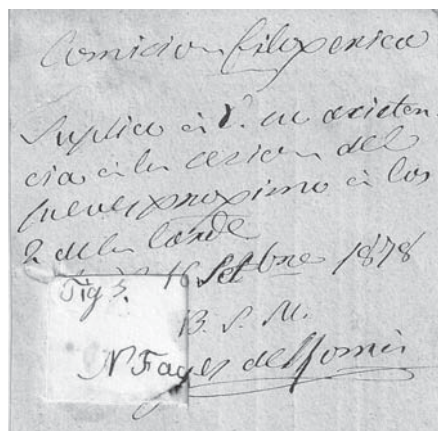

Figura 3. Targeta postal de Narcís Fages a Estanislau Vayreda, 16 de setembre de 1878.

4. Targeta postal de Narcís Fages a Estanislau Vayreda (figura 4).

Sr. D. Estanislau Vayreda

Por Besalu

Sagaró

Sub-comision c^a. la filoxera

Suplico a V. encarecidamente se sirva asistir el jueves 28 del presente á las 11 de la mañana á una importante sesion.

Fig^s. 26 Agosto 1879

B. S. M.

Narciso Fages de Romá

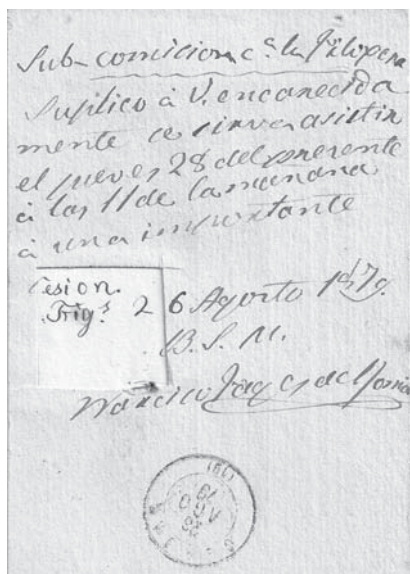
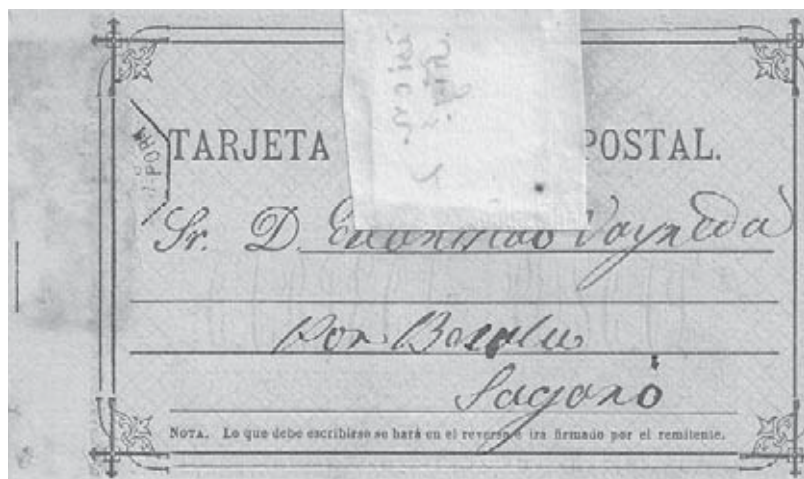

Figura 4. Targeta postal de Narcís Fages a Estanislau Vayreda, 26 d'agost de 1879.

5. Carta de Carles Fages a Estanislau Vayreda (figura 5). Sense encapçalament; no se n'ha conservat el sobre.

+

Figueras y Abril 4/80

Sr. D. Estanislao Vayreda

Muy Sr. mio y amigo: hace ocho días que obra en mi poder su encargo de Paris y puede por consiguiente V. recogerlo cuando guste.

Creo que no habrá sufrido detrimento alguno porque ha venido perfectamente acondicionado; y digo creo porque lo veo bien envuelto y no quiero examinarlo. Sin embargo, ahora está sin caja, y lo advierto para que entienda V. que no puede confiarse á un ordinario cualquiera.

Sírvase ponerme á los pies (q. b.) de la Sra y disponga como guste de este su amigo afmo y SS.

Cárlos Fáges de Perramon.

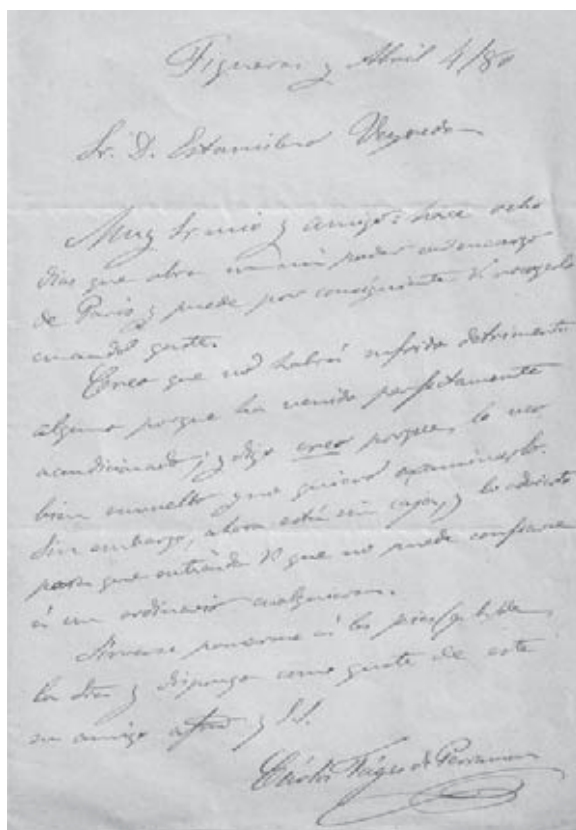

Figura 5. Carta de Carles Fages a Estanislau Vayreda, 4 d'abril de 1880.

Ens semblen dignes de comentari dos aspectes de la reduïda correspondència enviada per Narcís Fages a Vayreda. Cal fer-ne, però, un de previ, gairebé anecdòtic. De la carta que hem transcrit es pot deduir que Fages i Vayreda es tenien certa confiança, car el primer l'acaba amb records per a la dona i el sogre del segon. En canvi, la primera nota, enviada una setmana abans que aquesta carta, l'adreça a Venceslao –en comptes d'Estanislau– Vayreda, la qual cosa podria suggerir que no el coneixia gaire. Es deu tractar d'un lapsus, car a la carta i a les altres dues notes el nom és el correcte.

A l'únic document que va més enllà d'una convocatòria a una reunió, s'hi deixa veure una reticència de Vayreda a formar part de la comissió. De fet, tota la carta és dedicada a convèncer Vayreda de participar-hi i acaba amb un rotund *"Venga V. pues á auxiliarme, y no se mantenga retraído en ocasion tan critica para nuestro Ampurdan"*. La carta és datada el 24 de juny del 1878, set dies després de la primera nota on Fages convocava Vayreda a una reunió de la comissió el dia 19. No sabem si Vayreda no va assistir a la reunió i se'n va excusar a distància o si hi va anar i va expressar dubtes sobre la seva idoneïtat per a les activitats per a les quals se'l reclamava. En tot cas, l'adjectiu que Fages fa servir, 'retret', sembla molt encertat per a definir el tarannà de Vayreda. Garganta J.M. (1926) remarca, en un volum d'una revista dedicat a la memòria d'Estanislau Vayreda, que ell havia conegut personalment, que "tenia fama, no mal guanyada, d'eixut de paraules". Bolòs (1981) afirma que a Olot es deia "Vayreda, ànima freda", pel caràcter introvertit dels membres d'aquesta família, que eren "gent reflexiva i calmosa, de respostes lentes". Alguns nets d'Estanislau Vayreda, amb qui n'havíem parlat, corroboraven aquesta caracterització, tot i que, havent mort ell jove, no l'havien tractat directament, sinó que ho sabien a través del seu pare, fill del botànic.

No volem pas dir, de totes maneres, que Vayreda fos tancat en una torre d'ivori. La seva participació activa en diverses societats d'intercanvi de plantes, el fet que presentés obres botàniques o ornitològiques a concursos (en almenys dos dels quals va ser premiat), el seu servei com a membre d'un tribunal de càtedra d'organografia vegetal a la universitat de Madrid i una abundant correspondència amb molts col·legues mostren que no s'aïllava pas de la comunitat científica i de les responsabilitats que fer ciència comportava. En aquest sentit, la carta de Carles Fages a Vayreda no és prou explícita pel que fa al paquet que li havia dut de París, però no podem pas descartar que es tractés d'una remesa de material d'algun dels botànics francesos amb qui s'escrivia i bescanviava plantes. Per tant, suposem que, malgrat les reticències que es dedueixen clarament de la correspondència analitzada, Vayreda devia participar en la comissió i fer aportacions als seus debats. El fet que en poc més d'un any rebés quatre convocatòries de reunions (i es pot suposar que n'hi va haver més, potser amb anuncis orals) i que figuri a les llistes de membres de la comissió (Iglésies, 1968; 1988; Puig, 2014) hi dona suport.

Cal dir, per a insistir en la idea que Vayreda no s'isolava del món i col·laborava en comissions científiques, que, anys més tard, el 6 de gener de 1896 Frederic Trèmols, a qui ja ens hem referit i que, recordem-ho, havia fet propostes contra la crisi fil·loxèrica, envia una carta a Vayreda, on diu que n'ha rebut una de seva, en la qual

evoca una col·laboració amb una comissió similar. Pel context sembla que Vayreda sàpiga de què va i Trèmols sàpiga que hi pot comptar; en transcrivim només el fragment que tracta d'aquest tema: "*Mucho le agradeceré nos remita á la comision de enfermedades de las plantas los ejemplares del Corcebus undatus Fab y sus larvas, tal vez el Sr Cuni podrá suministrarnos algunos datos importantes sobre este insecto*" (arxiu de Joan Vallès Xirau). Tant podria ser que Trèmols demanés les mostres (de *Coraeus undatus* Fab.; Trèmols hi escrigué una c per una a) a Vayreda o que aquest li hagués demanat abans si les hi podia enviar. En tot cas, la col·laboració de Vayreda no era la de desplaçar-se i assistir a reunions, sinó la d'enviar mostres de material biològic, que ell recol·lectava constantment i estava molt acostumat a intercanviar amb col·legues, de manera que això no devia pas causar-li cap molèstia i potser veia més fàcil d'ajudar en aquesta comissió que no pas en la de la lluita contra la fil·loxera.

La darrera nota, enviada el 26 d'agost, amb l'anunci d'una reunió, té particular interès per la data. La comissió ha de reunir-se el dia 28 i, així com les altres convocatòries eren una simple crida a trobar-se, en aquest cas Fages remarca que es tracta d'"*una importante sesion*". El farmacèutic i propietari vitícola de Cotlliure Pau Oliver pronuncià, en català, a Figueres a primers de setembre de 1879, convidat per Fages, unes conferències sobre lluita antifil·loxèrica (Camarasa, 1993), en les quals es mostrà partidari de substituir les vinyes per ceps americans, resistents a la plaga, i de tractar els ceps autòctons encara no substituïts amb productes químics. El contingut d'aquestes conferències va ser publicat, en castellà amb traducció a cura del mateix Fages, que compartia la visió del científic cotlliurenc (Oliver, 1879). En aquesta reunió es devia tractar de l'organització de la vinguda d'Oliver i del contingut de les seves ponències. És de remarcar, a més, que aquesta reunió (la darrera a la qual tenim constància que Vayreda fos convocat per Fages, tot i que podem aventurar que no devia pas haver-hi cap desavinença seriosa entre ambdós, car un any més tard, com hem vist, Vayreda rebia una carta cordial del fill de Fages) va tenir lloc gairebé exactament un mes abans que la fil·loxera fos detectada a Rabós. La importància que Fages li atribuïa, doncs, devia estar relacionada amb els intents desesperats d'aplicar remeis a una plaga que ja es veia ben clar que no trigaria a arribar a l'Alt Empordà i, en general, a la Catalunya del Sud des de la del Nord.

BIBLIOGRAFIA

- BOLÒS, O. DE., "Estanislau Vayreda, un botànic de la Garrotxa i de l'Empordà". En: CAÑIGUERAL, S.; VALLÈS, J. (eds.) *La ciència a la Renaixença catalana. Commemoració del vuitantè aniversari de la mort d'Estanislau Vayreda i Vila*. Figueres: Editora Empordanesa, 1981, p. 103-112.
- CALATAYUD, S., "La transformació de l'agricultura tradicional". En: GIRALT, E.; SALRACH, J.M.; GARRABOU, J. (eds.) *Història agrària dels Països Catalans. Volum 4. Segles XIX-XX*. Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, Universitat de Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Girona, Universitat de les Illes Balears, Universitat Jaume I, Universitat de Lleida, Universitat Pompeu Fabra, Universitat Rovira i Virgili, Universitat de 2006, p. 131-192.

- CAMARASA, J.M., *Botànica i botànics dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989.
- CAMARASA, J.M., "L'aportació de Pau Oliver (Cotlliure 1842-1890) a la defensa de l'Empordà enfront del flagell de la fil·loxera". En: GIRALT, E. (ed.) *Vinyes i vins: mil anys d'història. Actes i comunicacions del III Col·loqui d'Història Agrària sobre mil anys de producció, comerç i consum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans. Febrer del 1990*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, vol. 2, (1993), p. 393-403.
- CAMPS, J. DE, *Història de l'Agricultura catalana*. Barcelona: Editorial Tàber, 1969.
- CAÑIGUAL, S.; VALLÈS, J., (EDS.), *La ciència a la Renaixença catalana. Commemoració del vuitantè aniversari de la mort d'Estanislau Vayreda i Vila*. Figueres: Editora Empordanesa, 1981.
- CARTANÀ, J.; MATEU, E.; CALATAYUD, S., "Una agronomia en mutació". En: VERNET, J.; PARÉS, R. (eds.) *La ciència en la història dels Països Catalans*. Barcelona i València, Institut d'Estudis Catalans i Universitat de València, 2009, p. 463-492.
- ELIAS, A., *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX. Apuntes y datos*, 2 vols. Barcelona, Administración, 1889.
- FAGES, N., *Cartilla rural en aforismes catalans*. Barcelona: Diputació de Girona i Generalitat de Catalunya (facsimil de la primera edició, de 1849), 1985.
- FERRER, X.; REIG-FERRER, A.; MALUQUER, J., "Record de l'ornitòleg Estanislau Vayreda i Vila en el centenari de la seva mort". *L'Abellerol. Butlletí de contacte del Grup Català d'Anellament*, 14, (2001), p. 8-9.
- FONT, N., (1908), *Història de les ciències naturals a Catalunya del segle IX al segle XVIII*. Barcelona, Estampa de "La Hormiga de Oro" (facsimil: Barcelona, Editorial Alta Fulla, 1978).
- GARGANTA, J.M. DE, "Sempreviva". *Revista d'Olot*, 11, 1926, p. 4.
- GARGANTA, M. DE, "Vayreda, fitògraf". *Revista d'Olot*, 11, 1926, p. 15-16.
- GARGANTA, M. DE., "Estanislau Vayreda i Vila, ornitòleg". En: CAÑIGUAL, S.; VALLÈS, J. (eds.) *La ciència a la Renaixença catalana. Commemoració del vuitantè aniversari de la mort d'Estanislau Vayreda i Vila*. Figueres: Editora Empordanesa, (1981), p. 113-116.
- GARGANTA, M. DE, "Estanislau Vayreda Vila, farmacèutic i botànic". En: FOLCH, G.; PUERTO, F.J. (eds.) *Medicamento, Historia y Sociedad. Estudios en memoria del profesor Rafael Folch Andreu*, Madrid: Universidad Complutense, (1982), p. 187-199.
- IGLÉSIES, J., *La crisi agrària de 1879-1900. La fil·loxera a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1968.
- IGLÉSIES, J., *La plaga de la fil·loxera i les seves conseqüències a Catalunya*. Barcelona: Barcino, 1988.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M.; PESET, M.; GARCIA BALLESTER, L., *Bibliografía histórica sobre la ciencia y la técnica en España*, València-Granada, Universidad de Granada, 1973, 2 vols.
- OLIVER, P., "La Phylloxera vastatrix. Medios de defensa y de reconstitución de las viñas con vides americanas resistentes". *Revista de Gerona* 3, 1879, p. 406-409.
- PADROSA, I., *Diccionari biogràfic de l'Alt Empordà*. Girona, Diputació de Girona, 2009.
- PLA, J.M., *Biografías de gerundenses (Gerona y sus comarcas)*. 2a ed. Girona i Madrid, Dalmau Carles Pla Editor, 1960.

- POCH, J.M., "Gregori Artizà i Lapedra". En: CAÑIGUAL, S.; FÀBREGAS, N.; POCH, J.M.; VALLÈS, J. *Homes de ciència empordanesos. Materials per a un diccionari històric de la ciència a l'Empordà*. Figueres, Carles Vallès - editor (Editorial Art-3), (1985), p. 18-19.
- POCH, J.M., VALLÈS, J., "Narcís Fages i de Romà". En: CAÑIGUAL, S.; FÀBREGAS, N.; POCH, J.M., VALLÈS, J. *Homes de ciència empordanesos. Materials per a un diccionari històric de la ciència a l'Empordà*. Figueres, Carles Vallès - editor (Editorial Art-3), (1985), p. 53-59.
- PUIG, E., *Vins i cellers. 19 diàlegs apassionats amb els pàmpols de l'Empordà*. Figueres, Carles Vallès - editor (Editorial Art-3), 1990.
- PUIG, E., *La vinya i el vi*. Girona, Diputació de Girona (Quaderns de la Revista de Girona, 141), 2008.
- PUIG, E., "L'arribada de la fil·loxera. Figueres, capital de la fil·loxera: debats i discussions (1878, 1879)". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 45, (2014), p. 71-91.
- PUIG, E., "Narcís Fages de Romà, el dissortat". *Setmanari de l'Alt Empordà*, 27-III-2018, p. 38-39.
- PUIGGRÓS, J.M., FORNOS, X., ESCALA, J., (EDS.), *Raïms. Les principals varietats catalanes: història, cultiu i vins*. Vilafranca del Penedès, Edicions i Propostes Culturals Andana, Institució Catalana d'Estudis Agraris, Museu de les Cultures del Vi de Catalunya Vinseum, 2018.
- SAGUER, E., "La fil·loxera i la crisi vitícola a les comarques gironines (1879-1900)". *Revista de Girona*, 136, (1989), p. 60-66.
- TRÈMOLS, F., *Informe acerca de las cepas de los Estados Unidos de América consideradas bajo el punto de vista de los recursos que pueden prestarnos para la repoblación de los viñedos destruidos por la filoxera*. Barcelona: Tipografía Casa de la Caridad, 1881.
- VALLÈS, J., "Estanislau Vayreda i Vila (1848-1901) y su posición frente al darwinismo". En: HORMIGÓN, M. (ed.) *Actas II Congreso de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias*. Zaragoza: Sociedad Española de Historia de las Ciencias, (1982a), vol. 1, p. 539-547.
- VALLÈS, J., "Aproximació a la vida i l'obra d'Estanislau Vayreda i Vila", *Circular Farmacèutica*, 275, (1982b), p. 201-210.
- VALLÈS, J., "Joan Maria Bofill i Roig". En: CAÑIGUAL, S.; FÀBREGAS, N.; POCH, J.M.; VALLÈS, J. *Homes de ciència empordanesos. Materials per a un diccionari històric de la ciència a l'Empordà*. Figueres: Carles Vallès - editor (Editorial Art-3), (1985a), p. 27.
- VALLÈS, J., "Frederic Trèmols i Borrell". En: CAÑIGUAL, S.; FÀBREGAS, N.; POCH, J.M.; VALLÈS, J. *Homes de ciència empordanesos. Materials per a un diccionari històric de la ciència a l'Empordà*. Figueres: Carles Vallès - editor (Editorial Art-3), (1985b), p. 141-144.
- VALLÈS, J., "Estanislau Vayreda i Vila". En: CAÑIGUAL, S.; FÀBREGAS, N.; POCH, J.M.; VALLÈS, J. *Homes de ciència empordanesos. Materials per a un diccionari històric de la ciència a l'Empordà*. Figueres, Carles Vallès - editor (Editorial Art-3), (1985c), p. 147-150.
- VALLÈS, J., "Antoni Cebrià Costa i Cuixart (València, 1817 - Barcelona, 1885). La primera aproximació a la flora de Catalunya". En: CAMARASA, J.M.; ROCA, A. (eds.) *Ciència i tècnica als Països Catalans. Una aproximació biogràfica als darrers 150 anys*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca, (1995), vol. 1, p. 215-247.
- VALLÈS, J., "Verdaguer i Vayreda: la integració de les dues cultures". *Revista de Girona*, 217, 2003, p. 64-68.